

## ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

УДК 376-056.264-053.4:81'36

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.21>**О. Б. Белова**кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри логопедії та спеціальних методик  
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

### ОБ'ЄКТИВІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГРАМАТИЧНОГО РІВНЯ МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЛОГОПАТОЛОГІЄЮ

У науковій статті представлено теоретичний аналіз сучасних досліджень щодо розуміння граматичного рівня мовлення. Загострена увага на проблемі вивчення синтаксичних та морфологічних складових граматичного рівня в старших дошкільниках з нормотиповим психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення. Експериментально досліджено граматичні вміння в дітей з логопатологією та здійснено порівняльний аналіз із однолітками з нормотиповим психофізичним розвитком. Метою дослідження стає вивчення актуального стану сформованості граматичного рівня мовлення в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Завдання дослідження: науково-теоретичне обґрунтування наукових позицій щодо закономірностей засвоєння граматичного рівня мовлення дітьми з нормотиповим психофізичним розвитком та окреслення особливостей його розвитку у дітей з логопатологією; визначення завдань та критеріїв оцінювання для вивчення граматичного рівня мовлення; здійснення порівняльного аналізу результатів дослідження стану сформованості з розвитку граматичного рівня мовлення в дітей старшого дошкільного віку з нормотиповим психофізичним розвитком та з логопатологією. Методами дослідження стають завдання спрямовані на дослідження вмінь логічно за змістом групувати серійні картинки й переказувати їх зміст; використання займенників у власному мовленні; узгодження слова в числі, роді, відмінку. Результати констатувального експерименту свідчать про те, що між групами досліджуваних дітей старшого дошкільного віку із логопатологією та з нормотиповим психофізичним розвитком існують суттєві відмінності щодо сформованості граматичного рівня мовлення. Граматичний рівень мовлення в дітей старшого дошкільного віку із логопатологією не відповідає віковим нормативним показникам: є синтаксичні порушення, які проявляються на глибинному та поверхневому рівнях. Спостережені також помилки під час уживання слів-займенників; утворення множини від слів-іменників в однині; узгодження дієслова-присудка з підметом у числі. Трапляються складнощі під час узгодження прикметника з іменником у числі та роді. Найбільші проблеми у дітей з порушеннями мовлення виявлені під час виконання завдання, що стосується відмінювання іменників та прикметників. Нелегко їм дається змінювання дієслів за особами та числами, а також уживання зменшувально-пестливих форм слова. Недорозвинений граматичний рівень призводить до порушення процесів оволодіння морфологічними і синтаксичними одиницями; труднощі щодо вибору граматичних засобів під час висловлювання думок чи спонтанного спілкування.

**Ключові слова:** граматичний рівень мовлення, синтаксична складова, морфологічна складова, старший дошкільний вік, порушення мовлення, логопатологія.

**Постановка проблеми.** Розвинутий граматичний рівень мовлення в дітей старшого дошкільного віку забезпечує комунікативні можливості та розуміння вербальних повідомлень. Усвідомленні морфологічні та синтаксичні системи, накопичений лексичний рівень розширюють можливості усного та писемного мовлення в умовах початкової освіти. Специфічні порушення мовлення та уповільнений когнітивний розвиток спричиняють труднощі під час засвоєння дітьми граматичних структур, що ускладнює їх соціальну взаємодію та успішність в навчально-пізнавальній діяльно-

сті. У зв'язку зі збільшенням числа дошкільників з логопатологією зростає проблема їх неготовності опанувати навчальну програму в умовах загальної середньої освіти. Тому, завданнями дослідження постає: науково-теоретичне обґрунтування наукових позицій щодо закономірностей засвоєння граматичного рівня мовлення дітьми з нормотиповим психофізичним розвитком та окреслення особливостей його розвитку в дітей з порушеннями мовлення; визначення завдань та критеріїв оцінювання для вивчення граматичного рівня мовлення; здійснення порівняльного аналізу

результатів дослідження стану сформованості з розвитку граматичного рівня мовлення в дітей старшого дошкільного віку з нормотиповим психофізичним розвитком та з логопатологією.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Проблема граматичної компетентності розкрита в дітей з нормотиповим психофізичним розвитком (К. Kruty, S. Kurinna та ін.); описана його періодизація (Н. Chorna, К. Kruty, О. Samsonova, А. Weisleder та ін.); обґрунтована теорія розвитку (А. Богуш, Н. Гавриш); висвітлена мовленнєва діяльність (Л. Калмикова); окреслена двомовна граматична специфічність (V. Gathercole). У дітей з особливими освітніми потребами граматичний рівень розглядається під час вивчення мовленнєвої активності (N. Bazuma, L. Zdanevych, Т. Tsehelnuk та ін.); специфіки формування семіотичної підсистеми мови при дизонтогенезі розвитку (О. Боряк); у дошкільників з порушеннями мовлення описується мовленнєва готовність до навчання в закладах загальної середньої освіти (А. Яковенко, О. Bielova та ін.); розкриваються труднощі під час засвоєння граматичних одиниць (С. Конопляста, Соботович, Н. Hsu, D. Bishop та ін.); надається психологічна характеристика з розвитку мовлення (Н. Гаврилова); висвітлюється порушення граматичного та інших рівнів мовлення в дітей білінгв (К. Govindarajan та ін.), а також з апраксією мовлення (J. Iuzzini-Seigel).

Обґрунтовані наукові дослідження розглядали закономірність становлення граматичного рівня мовлення в дітей з нормотиповим психофізичним розвитком та загострили увагу на специфічній сформованості його в осіб з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями мовлення. Проте, це питання залишається досі актуальним і зумовлює подальшого вивчення в різних категоріях дітей з логопатологією.

**Мета статті.** вивчення актуального стану сформованості граматичного рівня мовлення в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією.

**Виклад основного матеріалу.** Базовими елементами граматичного рівня мовлення стають синтаксис та морфологія.

*Синтаксичний рівень* – механізм побудови синтаксичних конструкцій, зокрема словосполучень та речень у мовленні. Словосполучення – це об'єднання двох чи більше повнозначних слів пов'язаних за змістом та граматично. Виділяють такі типи словосполучень: лексичні і синтаксичні; іменні, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні й прислівникові; сурядні й підрядні; прості і складні.

Речення є синтаксичною одиницею, граматичною конструкцією, побудованою з одного чи кількох слів, які виражають закінчену думку (погляди та міркування мовця, передають інформаційний зміст, слугують засобом спілкування).

Особливостями речення є предикативність (об'єктивна дійсність) та інтонація завершеності (логічність завершення). Речення поділяють на: розповідні (стверджувальні та заперечні); питальні (власне питальні і риторично питальні); спонукальні; емоційно нейтральні й емоційно забарвлені; прості і складні.

На засвоєння синтаксичного рівня дітей вказують їхні вміння використовувати в мовленні різні типи синтаксичних конструкцій: прості поширені та непоширені речення, складносурядні та складнопідрядні речення, розуміти та вживати під час спілкування логіко-граматичні конструкції; змінювати синтаксичну структуру речення (розширювати, уточнювати, спрощувати, інтерпретувати синтаксичні конструкції) [1, с. 103–104].

*Морфологічний рівень* спрямований на конструювання слів та їх розуміння. Йдеться про граматичну властивість слів, їх групування (слова та словоформи) за граматичними класами, розрядами, типами. *Морфема* є найменшою частиною слова (корінь, суфікс, префікс, флексія), що складається з однієї або кількох фонем. *Морфологічна ознака* включає словозміну, словотворення, морфологічну будову (префікси, суфікси, закінчення). Слова за морфологічними ознаками поділяються на *змінювані* (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслова дійсного, умовного, наказового способів дієприкметник, дієприслівник, інфінітивів, дієслівні форми) та *незмінювані* (прислівник, прийменник, сполучник, частка і вигук). Виділяють *морфологічні категорії* роду, відмінка, числа, означеності/неозначеності, ступеня якості, часу, виду, стану, способу й особи [2; 3, с. 346].

Сформованість морфологічного рівня в дітей старшого дошкільного віку характеризується вмінням правильно вживати під час мовлення граматичні категорії (числові, родові, відмінкові та ін.), а також, засвоювати різновиди словозміни, словосполучень, предметно-синтаксичних значень слів [1, с. 103–104].

У ранньому та дошкільному віці засвоєння граматичних вмінь відбувається в розмовному мовленні, пізніше в закладах загальної середньої освіти формується писемне мовлення з використанням відповідної пунктуації та граматичних елементів (А. Weisleder, & А. Fernald). Дитина поступово починає усвідомлювати, що слова призначені для читання та розуміння мовленнєвої інформації, вони легше сприймається, якщо граматично правильно побудовані, чітко написані, добре розставлені розділові знаки та охайно написані [4].

Засвоєння дітьми граматичних категорій має певну закономірність у своєму розвитку (А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калмикова, К. Kruty) [3; 5; 6]. За дослідженнями вчених (К. Kruty, S. Kurinna та ін.) для опанування іменників дитині необхідно

усвідомити їх морфологічні ознаки (роду, числа, відмінка) та мати належну сформованість мовленнєвих навичок; розуміння та використання в мовленні прикметників базується на розвитку когнітивних складових та апелюванні їх в практико-мовленнєвій діяльності; ад'єктивовані іменники, прикметники, дієслова формуються залежно від рівня адаптування в свідомості семантико-похідної структури прикметників та розуміння їх дериваційних значень; використання мовленнєвих засобів в мовленнєвій діяльності залежить від здатності усвідомити семантичну та дериваційну структури вжитих ад'єктивованих іменників, прикметників, дієслів; труднощі які виникають під час засвоєння граматичних категорій залежать від сформованості лексичного рівня та психологічних можливостей дитини [7].

У дітей з порушеннями мовлення вторинно страждає когнітивна сфера (Н. Гаврилова, С. Конопляста, А. Яковенко, Н. Вазута та ін.) [8; 9; 10; 11], яка проявляється в зниженому обсягу вербально-слухової, зорово-просторової пам'яті, недорозвиненню операційного мислення, порушенню кінестетичного, кінетичного праксису (J. Iuzzini-Seigel) [12], що уповільнює процес засвоєння граматичного рівня мовлення. За дослідженнями вчених (Є. Соботович, О. Bielova, Н. Hsu, D. Bishop, K. Govindarajan, J. Paradis) засвоєння граматичних вмінь дітьми цієї категорії має свої особливості: морфологічна і синтаксична системи мовлення розвиваються дисгармонійно; під час спілкування відбувається неузгоджене використання граматичних засобів; труднощі засвоєння та вибору правильної форми слів; виражений аграматизм в експресивному мовленні [13; 14; 15; 16].

З метою вивчення граматичного рівня мовлення у дітей старшого дошкільного віку з логопатологією розроблена методика, що включала завдання «Складання оповідання за серією сюжетних картинок» спрямоване на дослідження в дошкільника вмінь логічно за змістом групувати серійні картини й переказувати їх зміст. Експериментатор розкладає серію сюжетних картинок і просить дитину розкласти їх по порядку, а також відповісти на низьку запитань і скласти розповідь.

З метою вивчення вмінь використовувати займенники у власному мовленні виконують завдання «Вживання слів-займенників». Дитині пропонують подивитись на картини із зображеннями членів родини і замінити назви малюнків на слова-займенники; приєднати до назв малюнків, на яких зображені тварини, слова-займенники; приєднати до назв малюнків, на яких зображені різні предмети, слова-займенники.

Дослідження вмінь щодо узгодження слова в числі, роді, відмінку пропонують під час виконання таких завдань: «Визначення числа імен-

ників» – слова-іменники в однині перетворюють у множину; «Узгодження дієслова-присудка з підметом у числі» – демонструють картинку, на якій зображено персонажі в однині й множині, котрі виконують різні дії; завдання дошкільника – узгодити іменник із дієсловом у числі та роді; «Узгодження прикметника з іменником у числі та роді» – показують картинку, на якій зображено предмети; необхідно узгодити іменник із прикметником у числі та роді; «Відмінювання іменників та прикметників» – демонструють серії картинок, які мають початок речень; потрібно подивитися на малюнок, прослухати речення і доповнити їх словосполученням; «Змінювання дієслів за особами та числами» – перебудувати речення, змінюючи в ньому дієслово за особами та числами; «Вживання зменшувальних форм слова» – утворити від іменників зменшувальну форму. Оцінюємо результати виконання завдання за трьохбальною шкалою. Максимальний результат, який може отримати дитина, становить 24 бали.

**Результати дослідження.** На сформованість граматичного рівня вказують уміння дітей із логопатологією складати розповіді на різні теми, уживати займенники, узгоджувати слова в роді, числі, відмінку. Високий рівень умінь *створювати оповідання за серією сюжетних картинок* було виявлено в 62,4% дошкільників із нормотиповим розвитком та 31,9% з логопатологією, зокрема в 23,6% осіб з дислалією, 25,0% заїканням та 14,3% ринолалією. Діти цієї групи самостійно розклали картини в правильній послідовності; оповідання відповідало змісту малюнків і мало правильне граматичне оформлення з використанням різних конструкцій; розкривало сюжетну лінію; містило смислові ланки, для яких характерна логічна послідовність; також правильно підібрані слова для розповіді. Незначні помилки, допущені під час складання оповідання, визначили середній рівень, який належав 32,0% дослідженим із нормотиповим розвитком та 52,4% із логопатологією (59,4% – з дислалією, 55,0% – із заїканням, 50,0% – з ринолалією та 32,5% – з дизартрією). Діти могли помилятися у розташуванні сюжетних картинок, але під час стимульованого запитання педагога «Подивись уважно, чи правильно розставлені картини?» вони виправляли себе. Деякі дошкільники складали розповідь одноамітно, але граматичне оформлення було правильним, окрім того, допускали поодинокі помилки щодо порядку слів, змінювали сюжетну ситуацію, неправильно відтворювали причинно-наслідкові зв'язки. Діти з низьким рівнем (5,6% із нормотиповим розвитком та 29,7% із порушеннями мовлення, зокрема з дизартрією (67,5%), ринолалією (35,7%), заїканням (20,0%), з дислалією (17,0%)) неправильно розставляли сюжетні картини; не

розуміли звертань (повторювали слова за педагогом); були порушені процеси щодо оволодіння морфологічними і синтаксичними одиницями; траплялися помилки саме під час вибору граматичних засобів, як для висловлювання думок, так і для їхнього комбінування; спостережені й порушення синтаксичної структури речення: пропуск членів речення (предикатив), нелогічний порядок слів (*ваза розбита кошеням та мишею* – «ваза розбили...»); під час розповіді були відсутні окремі смислові ланки, а отже, відчувалося суттєве спотворення змісту оповідання або воно було незавершеним; також спостережено: бідність словникового запасу, спотворення звукової структури слів, заміну семантично близьких слів. У деяких дітей вивалено персеверації, стійкий аграматизм, парафазію.

Під час підбору *слів-займенників* до відповідних картинок дошкільники з високим рівнем розуміння (85,6% із нормотиповим психофізичним розвитком та 29,7% – із логопатологією, а саме 44,3% – з дислалією, 15,0% – із заїканням та 21,4% – з ринолалією) правильно виконали завдання. У дітей із середніми показниками (14,4% із нормотиповим психофізичним розвитком та 40,3% – із логопатологією, зокрема 41,5% – з дислалією, 55,0% – із заїканням, 57,2% – ринолалією, 23,4% – з дизартрією) зазначені поодинокі помилки, які діти самі виправляли під час стимулювальної допомоги дорослого. Дошкільники з низьким рівнем (30,0% з логопатологією, а саме: 76,7% дошкільників з дизартрією, 30,0% – із заїканням, 21,4% – з ринолалією та 14,2% – з дислалією) допускали найбільшу кількість помилок навіть за допомоги експериментатора. Труднощі виникали під час приєднання слів-займенників (*мій, моя, моє, мої*) до назв малюнків, на яких зображено тварин, а також – слів-займенників (*наш, наша, наше, твій, твоя, твоє, твої*) до картинок на яких зображено різні предмети.

З метою набуття вмінь узгоджувати слова в роді, числі, відмінку використовували різні типи завдань: визначення числа іменників, узгодження дієслова-присудка з підметом у числі, узгодження прикметника з іменником у числі та роді, відмінювання іменника та прикметника, зміна дієслова за особами та числами, уживання зменшувальної форми слів.

Дошкільники на високому рівні (84,8% – із нормотиповим психофізичним розвитком та 46,5% – із логопатологією, а саме 66,0% – з дислалією, 40,0% – із заїканням та 35,7% – з ринолалією), самостійно та правильно **визначали числа іменників**. Деякі з них могли помилятися, але одразу ж обґрунтовували, аналізували свій вибір і давали правильну відповідь. Інша група дітей мала середні показники (15,2% із нормотиповим психофізичним розвитком та 32,2% – із логопатологією

(30,2% осіб з дислалією, 45,0% – із заїканням, 50,0% – з ринолалією, 24,7% – з дизартрією)). Вони допускали поодинокі помилки під час утворення форми множини від слів, ужитих в однині (*око* – «*окі*»; *соловей* – «*соловей*»). Зазвичай, ці дошкільники орієнтувалися на стимулювальну допомогу педагога, одразу ж виправляли себе, якщо помилялися, а також щиро раділи, коли правильно відповідали. Діти з низькими результатами (21,3% – із порушеннями мовлення, зокрема 3,8% – з дислалією, 15,0% – із заїканням, 14,3% – з ринолалією та 75,3% – з дизартрією), під час виконання завдання допускали велику кількість помилок. Коли виникали труднощі, то відмовлялися його виконувати. Вони лише змінювали закінчення слова утворюючи з однини іменника множину (*кінь* – «*кіні*», *копос* – «*копоси*»; *око* – «*окі*»), незважаючи на допомогу педагогічного працівника.

Дошкільники з високими показниками розуміння (60,0% із нормотиповим психофізичним розвитком та 30,3% із логопатологією: 43,4% з дислалією, 30,0% заїканням та 14,3% ринолалією) правильно **узгоджували дієслова-присудки з підметом у числі**, обговорювали свій вибір з педагогом, самостійно доопрацьовували власні недоліки. Діти з порушеннями мовлення цієї групи потребували більше часу для обмірковування, від допомоги дорослих відмовлялися. Правильні відповіді викликали в них щирі, позитивні емоції.

Досліджувані (37,6% осіб із нормотиповим психофізичним розвитком та 46,8% – із логопатологією: 44,3% – з дислалією, 55,0% – із заїканням, 57,1% – з ринолалією та 45,5% – з дизартрією) з середнім рівнем розуміння допускали одну помилку або дві в завданні. Вони часто поспішали його виконати, що призводило до помилок. Проте краще сприймали вербальну інформацію, коли мали зорове підкріплення – зображення персонажів (*діти або дитина, хлопець, дівчина* – *співають, читають, пишуть, ідуть*); орієнтувалися на стимулювальні запитання, пропозиції, підтримку з боку педагога. Діти з низьким рівнем (2,4% без мовленнєвих порушень та 23,0% з логопатологією, а саме 12,3% – з дислалією, 15,0% – із заїканням, 28,6% – з ринолалією та 54,5% – з дизартрією) допускали велику кількість помилок під час узгодження дієслова-присудка (*співають, читають, пишуть, ідуть*) із підметом у числі («*співає хлопці*», «*діти йде*», «*хлопчик співає*», «*дівчата пише*» тощо); не реагували на допомогу експериментатора.

На високому рівні виявили вміння **узгоджувати прикметник з іменником у числі та роді** 52,8% дошкільників із нормотиповим психофізичним розвитком та 29,1% із логопатологією, а саме 42,4% з дислалією, 25,0% заїканням та 14,3% з ринолалією. Діти зрозуміли інструкцію до

завдання, логічно вибудовували смислові зв'язки. Якщо виникали проблеми, то відмовлялися від допомоги експериментатора («Я сам зроблю», «Ще подумаю...») і самостійно виправляли свої помилки. Дошкільники із середнім рівнем (45,1% дітей із нормотиповим психофізичним розвитком та 45,1% – з порушеннями мовлення: 47,2% – з дислалією, 60,0% – із заїканням, 50,0% – ринолалією та 29,9% – з дизартрією) намагалися швидко виконати вправу. Часто їхню увагу відвертали сторонні подразники, їм важко було самостійно зосередитися на завданні, тому відповідали не обдумуючи. Використовуючи сюжетні малюнки, стимулювальні запитання («Сумка яка?», «Пальто яке?»), психологічну підтримку («Молодець, правильна відповідь»), педагогічну допомогу дорослого («Подивись уважно на картинку, що ти бачиш?»), діти змогли узгодити прикметник з іменником у числі та роді, але витратили все-таки більше часу, ніж їхні однолітки з нормотиповим розвитком.

Найнижчі результати й відповідно низький рівень виявили 25,8% дошкільників з порушеннями мовлення (10,4% – з дислалією, 15,0% – із заїканням, 35,7% – з ринолалією та 70,1% – з дизартрією) і лише 2,4% – з нормотиповим розвитком. Вони допускали від трьох і більше помилок. Неправильно узгоджували прикметник з іменником у множині (качки гумові – «качки гумні», м'ячі гумові – «м'ячі – гумовні»), однині (колесо гумове – «колесо гумне», сумка шкіряна – «сумка шкіра») та роді (пальто шкіряне – «пальто шкіри», м'яч гумовий – «м'яч гумний»).

**Відмінювали іменники та прикметники** на високому рівні 66,4% дошкільників з нормотиповим психофізичним розвитком та 33,6% – із логопатологією (52,8% – з дислалією, 10,0% – із заїканням та 14,3% – з ринолалією). Представники цієї групи уважно слухали інструкцію до завдання, переглядали запропоновані картинки. Кожен озвучений малюнковий сюжет доповнювали відповідним словосполученням. Повільніше виконували завдання лише діти з порушеннями мовлення. Вони уважно сліdkували за реакцією педагога. Якщо помилялися, то намагалися самостійно виправити себе. Деякі їхні недоліки не змінювали результатів дослідження. Діти із середніми показниками (26,4% без мовленнєвих порушень та 37,0% з логопатологією, зокрема, 30,2% – з дислалією, 70,0% – із заїканням, 50,0% – ринолалією та 33,8% – з дизартрією) допускали поодинокі помилки під час відмінювання іменників та прикметників, а саме: не проговорювали речення від початку до кінця, використовували тільки словосполучення; під час другої спроби замінювали деякі слова; довго підбирали правильну відмінкову форму; потребували додаткових запитань, повторної інструкції.

Це завдання викликало труднощі в 7,2% представників групи із нормотиповим розвитком та в 29,4% із порушеннями мовлення, зокрема, у 17,0% – з дислалією, 20,0% – із заїканням, 35,7% – з ринолалією та 66,2% – з дизартрією. Діти, котрі мали низький рівень сформованості вмінь відмінювати іменники та прикметники, допускали в завданні значну кількість помилок, або загалом його не виконували. Опираючись на експериментальні дані психологічного компонента, можемо зауважити, що недостатньо розвинена слухомовленнєва пам'ять ускладнює процес запам'ятовування складних мовленнєвих конструкцій. Тому, звісно, дошкільники не правильно формулювали речення, забували, переставляли й замінювали слова, неосмислено повторювали фрази за педагогом.

57,6% дошкільників з нормотиповим психофізичним розвитком та 32,5% із логопатологією (50,0% – з дислалією, 15,0% – із заїканням та 14,3% – з ринолалією) змогли правильно **змінити дієслова за особами та числами**. Наявність незначних помилок спостерігаємо в дітей із середнім рівнем (36,0% з нормотиповим психофізичним розвитком та 41,2% із логопатологією: 38,7% – з дислалією, 65,0% – із заїканням, 57,1% – з ринолалією, 29,9% – з дизартрією), у котрих виникали помилки під час перебудови речень і дієсловом, ужитим у множині, а саме: не змінювали форму числа (Діти граються на подвір'ї – «Я граються на подвір'ї»), використовували минулий час («Я грався на подвір'ї»), або неправильно вживали прийменник («Я грався в подвір'ї»). Дошкільники з порушеннями мовлення потребували більше часу для перебудови речень. Насправді позитивні результати залежали від стимулювальної допомоги дорослого. Не впоралися з завданням і відповідно виконали його на низькому рівні 6,4% дітей без мовленнєвих порушень і 26,3% – із логопатологією, а саме 11,3% – з дислалією, 20,0% – із заїканням, 28,6% – з ринолалією та 70,1% – з дизартрією. Діти допустили багато граматичних помилок, зокрема: неправильне узгодження дієслова-присудка з підметом у числі (Дівчатка написали листа – Я писала листа – «Я писали листа»), нерозуміння граматичної категорії особи (Тато ремонтує автомобіль – «Я ремонтує автомобіль»; Мама готує їсти – «Я готує їсти»). Вони не враховували стимулювальної допомоги з боку педагога. Витрачали багато часу для виконання вправи, швидко втомлювалися. Деякі з них, щоб уникнути труднощів, стверджували, що не знають відповіді.

Завдання, яке розкривало **вміння уживати зменшувальні форми слів** на високому рівні, змогли виконати 56,0% дошкільників із нормотиповим психофізичним розвитком та 36,4% – із логопатологією, а саме: 54,7% – з дислалією,

20,0% – із заїканням та 21,4% – з ринолалією. Діти з логопатологією більш повільно, але правильно утворювали зменшено-пестливі форми слів. Хотіли все зробити самостійно й без втручання дорослих. Дошкільники з середнім рівнем (42,4% з нормотиповим психофізичним розвитком та 38,9% – із логопатологією: 37,7% – з дислалією, 55,0% – із заїканням, 57,2% – з ринолалією, з 27,3% – з дизартрією) допускали одну помилку чи дві, але під час стимулювальних запитань, психологічної підтримки педагога швидко себе виправляли. Діти, котрим притаманний низький рівень (1,6% з нормотиповим психофізичним розвитком та 24,6% з порушеннями мовлення: 7,6% – з дислалією, 25,0% – із заїканням, 21,4% – з ринолалією, 72,7% – з дизартрією), не володіли способами словотворення, у них простежили труднощі щодо утворення іменників із зменшено-пестливими суфіксами в однині (*груша – грушка – «грушик», цибуля – цибулька – «булька», кінь – коник – «кінік»*) та множині (*козенята – козенятка – «козята», гусенята – гусенятка – «гусяся»*). Навіть легкі завдання давалися дітям надзвичайно важко. Вони потребували постійної допомоги з боку педагога і не завжди нею користувалися.

Статистичний аналіз узагальнених показників показує, що в дітей із логопатологією ( $M$  – середнє значення;  $SD$  – стандартне відхилення,  $M \pm SD = 15,39 \pm 5,85$ ; стандартна помилка середньої –  $SEM = 0,40$ ), як порівняти з дошкільниками з нормотиповим психофізичним розвитком ( $M \pm SD = 20,98 \pm 3,80$ ;  $SEM = 0,34$ ), недостатньо сформований граматичний рівень. Емпіричні загальні результати ( $t_{em}$ ) становлять 9,5696 (найбільше відхилення спостерігаємо в дітей із дизартрією –  $t_{em} = 19,8451$ , менше – з ринолалією –  $t_{em} = 5,1687$ , заїканням – ( $t_{em}$ ) = 4,9775 і найменше – з дислалією –  $t_{em} = 3,7203$ ). Стандартна помилка різниці ( $SED$ ) складає 0,202; ступінь свободи ( $\nu$ ) дорівнює 605 (див. табл. 1). Емпіричні значення більше за теоретичні ( $t_{em} 9,5696 > t_{tab} 1,967$ ), відповідно гіпотеза  $H_1$  на рівні значущості 5% ( $p = 0,05$ ) підтверджує відмінність у розвитку граматичного рівня між дітьми з порушеннями мовлення та їх однолітками з нормотиповим психофізичним роз-

витком, що дає змогу зробити такі висновки: більшість старших дошкільників із логопатологією не готові засвоювати шкільну програму і потребують корекційно-розвиткового навчання, спрямованого на розвій складових граматичного рівня семіотичного компонента.

**Висновки і пропозиції.** Теоретичний та експериментальний аналіз наукового дослідження дає змогу висновкувати: 1) складовими елементами граматичного рівня мовлення є синтаксис (спосіб у який впорядковуються слова для створення фраз, речень) та морфологія (структура слова). У дітей з нормотиповим психофізичним розвитком граматичні вміння засвоюються поетапно їх активне використання в мовленні залежать від індивідуальних здібностей та вікової сформованості мовлення. У дітей з порушеннями мовлення в зв'язку з вторинними розладами когнітивних процесів уповільнюється розвиток граматичних вмінь; неоднорідно формуються синтаксичний та морфологічний елементи; мовлення набуває аграматизму; 2) з метою вивчення граматичного рівня мовлення в дітей з логопатологією було використано завдання спрямовані на дослідження вмінь логічно за змістом групувати серійні картинки й переказувати їх зміст; використання займенників у власному мовленні; узгодження слова в числі, роді, відмінку; 3) результати констатувального експерименту свідчили, що граматичний рівень мовлення в дошкільників із логопатологією не відповідає віковим нормам: є синтаксичні порушення, які проявляються на глибинному (труднощі оволодіння семантичними (смысловими) компонентами, проблеми щодо організації семантичної структури під час говоріння) та поверхневому (порушення граматичних зв'язків між словами, неузгоджена послідовність слів у реченні) рівнях. Спостережені також помилки під час уживання слів-займенників; утворення множини від слів-іменників в однині; узгодження дієслова-присудка з підметом у числі. Трапляються складнощі під час узгодження прикметника з іменником у числі та роді. Найбільші проблеми виявлені під час виконання завдання, що стосується відмінювання іменників та прикметників (неправильне формулювання речень, перестановка та заміна слів). Нелегко дається зміню-

Таблиця 1

## Статистичні показники граматичного рівня мовлення у дітей старшого дошкільного віку

Семіотична складова	Емпіричне значення	Діти з логопатологією (ЛП)				Загальний показник дітей з ЛП	Діти з нормотиповим розвитком
		Дислалія	Заїкання	Ринолалія	Дизартрія		
Грамматичний рівень	$t_{em}$	3,7203	4,9775	5,1687	19,8451	9,5696	$M \pm SD$
	$M \pm SD$	18,8 ± 4,9	16,2 ± 4,7	15,2 ± 5,2	10,4 ± 3,4	15,3 ± 5,8	20,9 ± 3,8
	$SED$	0,577	0,949	1,115	0,530	0,584	
Табл. значення ( $p=0,05$ )	$\nu$	460	288	276	325	655	
	$t_{tab}$	1,965	1,9689	1,969	1,968	1,961	

вання дієслів за особами та числами (граматичне неузгодження слів у реченні), а також уживання зменшувально-пестливих форм слова.

Перспективою подальших досліджень стає вивчення складових семіотичного компонента (фонетичного, лексичного та просодичного рівнів мовлення) мовленнєвої готовності, результати якого дозволять виявити актуальний стан їх сформованості у дітей з логопатологією.

#### Список використаної літератури:

1. Трофименко Л.І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. Монографія. Київ. 2014. с. 144. <http://ispukr.org.ua/articles/14/14208003.pdf>
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Академія. 2010. 464 с.
3. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови. Київ: Видавничий дім «Слово». 2007. 542 с.
4. Weisleder, A., & Fernald, A. Talking to children matters: Early language experience strengthens processing and builds vocabulary. *Psychological Science*. 2013. 24(11). P. 2143–2152.
5. Калмикова Л. О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс. Київ : Видавничий дім «Слово». 2016. 384 с.
6. Kruty K., Chorna H., Samsonova O., Kurinna A., Sorochynska O., & Desnova I. Genesis of Grammatical Structure of a Preschool Child Language. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2022. 14(1Sup1). P. 495–528. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.1Sup1/563>
7. Kruty K., Kurinna S., Zhuravlova L., Zneinova S., Lopatina H., & Lyndina Y. Developing Grammatical Competence in Preschoolers. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 2021. 13(3). P. 20–37. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.3/438>
8. Гаврилова Н. Психологічна характеристика дітей з ЗНМ порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2008. № 10(17). С. 306–310.
9. Конопляста С. Ю. Ринологія від А до Я : монографія. Київ : Книгаплюс. 2016. 312 с.
10. Яковенко А. О. Формування мовленнєвої готовності старших дошкільників з логопатологією до інтегрованого навчання. дис.канд. пед. наук. 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ. 2018. 330с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24655/Yakovenko.pdf?sequence=1>
11. Bazyra N., Zdanevych L., Kruty K., Tsehelnik T., Popovych O., Ivanova V., & Cherepania N. (2020). Formation of speech activity in older preschool children with autistic disorders formation of speech activity in older preschool children with autistic disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(3). 107 <https://doi.org/10.18662/brain/11.3/112>
12. luzzini-Seigel J. Procedural Learning, Grammar, and Motor Skills in Children With Childhood Apraxia of Speech, Speech Sound Disorder, and Typically Developing Speech. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 2021. [https://pubs.asha.org/doi/10.1044/2020\\_JSLHR-20-00581](https://pubs.asha.org/doi/10.1044/2020_JSLHR-20-00581)
13. Соботович Є. Ф. Вибрані праці з логопедії. Київ.: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2015. 308 с.
14. Bielova O. The state of development of components of speech readiness of older preschool children with speech disorders. *SPECIAL EDUCATION*. 2021. 1(42). P. 137–189. <https://www.journals.vu.lt/special-education/article/view/25427>
15. Hsu H.J., Bishop D.V. Grammatical Difficulties in Children with Specific Language Impairment: Is Learning Deficient? *Hum Dev*. 2011. 53(5). P. 264–277. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3191529/>
16. Govindarajan K., & Paradis J. Narrative abilities of bilingual children with and without Developmental Language Disorder (SLI): Differentiation and the role of age and input factors. *Journal of Communication Disorders*, 2019. 77. P. 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.jcomdis.2018.10.001>

#### **Bielova O. Objectification of the problem of the development of the grammatical level of speech in children of the older preschool age with logopathology**

*The scientific article presents a theoretical analysis of modern research on the problem of studying syntactic and morphological components of grammatical categories in older preschoolers with normotypical psychophysical development and speech disorders. Grammatical skills in children with logopathology were experimentally investigated and a comparative analysis was carried out with peers with normotypical psychophysical development. The purpose of the study is to study the current state of formation of the grammatical level of speech in older preschool children with speech pathology. The task of the research: scientific and theoretical substantiation of scientific positions regarding the patterns of acquisition of the grammatical level of speech by children with normotypical psychophysical development and outlining the features of its development in children with speech disorders; definition of tasks for learning the grammatical*

*level of speech; carrying out a comparative analysis of the results of the study of the state of formation of the development of the grammatical level of speech in older preschool children with normotypical psychophysical development and with logopathology. Research methods are tasks aimed at researching the ability to logically group serial pictures and convey their meaning; the use of pronouns in one's speech; word agreement in number, gender, and case. The results of the ascertainment experiment indicate that there are significant differences between the groups of older preschool children with logopathology and those with normotypical psychophysical development regarding the formation of the grammatical level of speech. The grammatical level of speech in older preschool children with logopathology does not correspond to the age-standard indicators: there are syntactic violations that are manifested at the deep and superficial levels. Errors were also observed when using pronouns; plural formation from nouns in the singular; agreement of the verb predicate with the subject in number. There are difficulties when matching an adjective with a noun in number and gender. The biggest problems in children with speech disorders were found during the performance of the task related to the declension of nouns and adjectives. It is not easy for them to change verbs according to persons and numbers, as well as to use diminutive and caressing forms of the word. An underdeveloped grammatical level leads to a violation of the processes of mastering morphological and syntactic units; difficulties regarding the choice of grammatical means during the expression of thoughts or spontaneous communication.*

**Key words:** *grammatical level of speech, syntactic component, morphological component, older preschool age, speech disorder, logopathology.*